

УДК 364:355/359-057.36

Ольга Бойко,

*кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи;*

Лілія Гребінь

*кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи;*

Наталія Левченко

*кандидат педагогічних наук, викладач
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
УДПУ імені Павла Тичини*

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЇХ СІМ'ЯМИ

У статті проаналізовано основні проблеми військовослужбовців та їх сімей, основні форми та методи соціально-педагогічної роботи з цією групою клієнтів соціальної роботи, особливостями їх захисту та підтримки, визначенням проблем та методами його вирішення, обґрунтовано шляхи та засоби вирішення проблеми. Також проаналізовано, основні завдання, заходи та терміни виконання, підтримка ресурсів, комплексна підтримка та охоплення соціальної підтримки цієї категорії громадян, надання медичної та інформаційно-правової допомоги, здійснення заходів щодо відновлення їх психоемоційного стану.

Ключові слова: *соціально-педагогічна робота; військовослужбовці; сім'ї військовослужбовців; методи, форми та функції соціальної роботи.*

В статье проанализированы основные проблемы военнослужащих и их семей, основные формы и методы социальной работы с этой группой клиентов социальной работы, особенностями их защиты и поддержки, определением проблем и методами его решения, обоснованы пути и средства решения проблемы. Также проанализированы, основные задачи, мероприятия и сроки выполнения, поддержка ресурсов, комплексная поддержка и охвата социальной поддержки этой категории граждан, оказание медицинской и информационно-правовой помощи, осуществления мероприятий по восстановлению их психоэмоционального состояния.

Ключевые слова: *социально-педагогическая работа; военнослужащие; семьи военнослужащих; методы, формы и функции социальной работы.*

The article analyzes the problems faced by modern servicemen and their families with the main forms and directions of social and pedagogical work with this group of clients of social work, peculiarities of their protection and support, determination of problems and methods of its solution, justification of ways and

means of solving problem solving. Also, the main tasks, measures and terms of implementation, resource support, comprehensive support and coverage of social support of this category of citizens, provision of medical and informational and legal assistance, implementation of measures to restore their psycho-emotional state, social adaptation and return to active social life in the civilian environment are analyzed, is currently very relevant. It is concluded that activation of meanings of professional activity is based on motivational mechanisms of professional realization of serviceman's personality.

Key words: *social work, military, military family, principles, contents, forms of social work.*

Одним із основних загальнонаціональних пріоритетів державної політики України є захист та підтримка сім'ї як найважливішого соціального інституту. Це стосується і сім'ї військовослужбовця Збройних Сил України, яка сьогодні посідає одне з провідних місць у соціальному устрої українського суспільства. Важливість соціальної роботи з військовослужбовцями і їх сім'ями зумовлюється тим, що військовослужбовці є соціальною групою, яка істотно впливає на все суспільство в цілому, оскільки реаліями сьогодення є відкритий військовий конфлікт на сході України. Зміцнення сім'ї військовослужбовця, її життєстійкості, захист інтересів і прав її членів вимагають спеціально організованої, науково обґрунтованої та технологічно виправданої соціальної підтримки.

Дослідженням особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями займалися такі вчені, як М. Бабенко, І. Зверева, А. Капська, О. Карабецька, І. Козлова, Г. Лактіонова, О. Лугова, С. Моцарь, М. Ротань, В. Торохтій, Л. Хоменко. Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості праць дослідників, ми змушені констатувати, що стан наукової розробки сучасних проблем організації і здійснення соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців не можна вважати задовільним і багато питань досі лишаються відкрити.

Метою нашої статті є огляд особливостей технологій соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України, характеристика змісту, форм та методів соціальної роботи з означеною категорією клієнтів соціальної роботи.

Мета соціальної роботи в умовах військової служби полягає в тому, щоб відновити фізичні й психічні сили тих, кому надається допомога, скорегувати особистісні установки клієнтів, навчивши їх правильно сприймати примусові сторони свого життя; внести елементи соціальної справедливості в рамки субординаційних ставлень, характерних для військової служби [9, с. 149–156].

Проблемний комплекс військовослужбовців перед звільненням із військової служби і відразу після нього характеризується серйозною

соціальною і психологічною кризою, глибина якої залежить від тривалості перебування на військовій службі, віку і характеру людини, ступеня розв'язаності його соціальних проблем (наявності квартири, громадянського фаху, влаштованості дітей тощо).

Завдання соціальної роботи з тими, хто несе службу за контрактом, – соціальне й юридичне консультування, пов'язане з правами і можливостями осіб, захист їх інтересів перед командуванням частини, вищестоящими інстанціями, органами місцевої влади [8, с. 91].

Об'єкти військово-соціальної роботи: офіцери та мічмани (офіцерів); військовослужбовці контрактної служби; військовослужбовці за призовом; сім'ї військовослужбовців; цивільний персонал; ветерани війн, Збройних Сил; пільгові категорії (афганці, чорнобильці, учасники контртерористичних операцій в Чечні, ветерани підрозділів особливого ризику та ін).

Суб'єкти військово-соціальної роботи: командири, штаби; органи військового управління; соціальні структури Збройних Сил; громадські організації (офіцерські збори, жіночі поради); профспілкові організації; органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування; правоохоронні органи [8, с. 91].

Об'єктом діяльності соціального робітника з сім'єю військовослужбовця є конкретна сім'я (індивід), включена в соціальне військове середовище. Метою соціально-педагогічної роботи є організація позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї військовослужбовця та гармонізація її взаємодії з соціальним середовищем [6, с. 147–151].

При цьому слід враховувати, що саме взаємозв'язок сім'ї військовослужбовця і соціального середовища, в якому вона функціонує, обумовлює основні завдання цієї роботи:

- створення умов для формування соціальної стійкості сім'ї до сприйняття і подолання важких життєвих ситуацій;
- підвищення потенціалу соціалізуючої дії сім'ї на своїх членів;
- відновлення і підтримка активності сім'ї;
- стимулювання потреби членів сім'ї у трансформації соціальних знань у процесі соціальної взаємодії;
- досягнення такого кінцевого результату, за якого необхідність у соціальній підтримці сім'ї зникне [6, с. 147–151].

Зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців та її результативність залежать від багатьох чинників, і, насамперед, від типу кожної конкретної сім'ї, особливостей її життєдіяльності, професіоналізму соціального працівника, який працюватиме з цієї сім'єю, наявності зацікавлених у позитивному вирішенні проблеми партнерів (членів сім'ї, працівників військового підрозділу, соціальних служб, навчально-виховних закладів, оточення сім'ї та ін.).

Під час соціального процесу в сім'ї військовослужбовця фахівець

почергово виступає в трьох основних ролях:

1. Порадника (інформує сім'ю про важливість і можливості взаємодії подружжя між собою та з дітьми; розповідає про розвиток дитини; дає педагогічні поради щодо виховання дітей);

2. Консультанта (консультує з питань сімейного законодавства, організації соціальної взаємодії та налагодження позитивно спрямованої життєдіяльності в сім'ї; інформує про методи виховання, орієнтовані на конкретну сім'ю; пояснює батькам способи забезпечення умов, необхідних для нормального розвитку та виховання дитини в сім'ї);

3. Захисника (захищає права індивіда (сім'ї) у випадку, коли відбувається порушення законних прав і свобод, нормальних умов життєдіяльності чи деградація особистості (алкоголізм, наркоманія, жорстоке ставлення до дітей тощо) [5, с. 31–44].

Форми соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців класифікують за такими ознаками: складом і кількістю учасників (індивідуальні, групові, масові); тривалістю (одноразові заходи, постійно діючі, «пульсуючі»); перспективою (розраховані на близьку перспективу, розраховані на середню перспективу, розраховані на віддалену перспективу); місцем проведення (стаціонарні, виїзні, пересувні, циклічні); мірою самостійності учасників (групи самодопомоги, взаємодопомоги; ті, які працюють за допомогою консультанта, сім'ї, які працюють під безпосереднім керівництвом соціального працівника); рівнем творчості (інформаційні, репродуктивні, тренувальні, творчі); видом діяльності (ігрові, комунікативні, трудові, навчальні); умовами здійснення (екстрені, звичайні); характером спілкування (безпосередні, опосередковані); метою (спрямовані на збір та аналіз інформації, участь у формуванні сімейної політики і завдань соціально-педагогічної роботи, участь у реалізації сімейної політики і проведенні соціального супроводу сім'ї, профілактику неблагополуччя та його рецидивів, узагальнення результатів, контроль за якістю соціальної роботи); складністю побудови (прості, складні, комплексні) [7, с. 16–17].

Для забезпечення ефективної соціальної діяльності соціальний працівник співпрацює з керівництвом військового підрозділу, частини, в якій служить військовослужбовець Збройних Сил, різноманітними соціальними службами, державними і недержавними установами та організаціями, навчальними закладами.

Окремо, варто зазначити, що соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей здійснюється за допомогою певних методів:

а) Організаційні методи – це прийоми і способи діяльності, використовувані для вирішення організаційних завдань в галузі соціальної роботи, поділяються на: організаційно-розпорядчі; організаційно-координаційні; організаційно-інструктивні; організаційно-технічні та ін.

Дані методи допомагають соціальному працівнику адекватно організувати соціально-правову допомогу і підтримку військовослужбовцям та їх сім'ям, інформувати їх про повноваження й обов'язки різних ланок управління, органів соціального захисту і соціальних служб.

б) Педагогічні методи направлені на надання соціальної допомоги людині як окремо взятому індивіду і як члену соціуму, в якому відбувається процес соціалізації та соціальної орієнтованості. Виділяють три основні групи цих методів: методи формування свідомості особистості (понять, суджень, переконань, оцінок); методи організації пізнавальної, практичної діяльності та поведінки (доручення, завдання, вправи, створення спеціальних виховних ситуацій); методи стимулювання діяльності та поведінки індивіда (оцінка, заохочення, осудта ін.). Дані методи допомагають вирішувати проблеми розвитку особистості військовослужбовців та членів їх сімей забезпечувати адекватний процес їх соціалізації, одночасно впливаючи на свідомість, діяльність і поведінку.

в) Соціально-психологічні методи – це комплекс методів (способів, прийомів взаємодії з об'єктами соціальної роботи), умовно поділених на кілька груп. Методи психологічного дослідження: спостереження – систематичне і цілеспрямоване сприйняття психічних явищ з метою вивчення їх змісту та специфічних змін в певних умовах. Ефективність, точність спостережень залежать від поставленого завдання, ступеня досвідченості і кваліфікації спостерігача; експеримент – активну співучасть у соціальній ситуації з боку дослідника, реєструючого супутні зміни в поведінці або стані досліджуваного об'єкта. Якщо досліджувана область невідома, або погано вивчена, або система гіпотез відсутня, застосовують різновиди експерименту:

1. Лабораторний експеримент – проведений в спеціально обладнаних приміщеннях, що дозволяє контролювати всі змінні і обумовлює високий ступінь надійності та достовірності результатів. Однак в умовах цього експерименту випробуваний рідко поводить себе так само, як у реальних життєвих ситуаціях, що різко знижує його достовірність, оскільки поведінка і стан людини змінюються зі зміною навколишніх умов;

2. Природний експеримент – перевірка гіпотез за допомогою вивчення особистісних особливостей і поведінки людини в природних умовах в рамках повсякденного життя;

3. Формуючий експеримент – поєднання методів дослідження з методами впливу, що дозволяє регулювати психічні процеси, впливати на особливості особистості і її поведінки, одночасно перевіряючи наукові гіпотези. Дані методи дозволяють соціальному працівникові виявляти психологічні відхилення свідомості військовослужбовців та їх сімей і допомагаючи їм усвідомити свої хвороби, наставити їх на шлях, що веде до розв'язання як внутрішньоособистісних, так і міжособистісних конфліктів.

4. Соціально-економічні методи – сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюються дії, що враховують соціальні інтереси і потреби людей, визначаються шляхи їх задоволення [4, с. 350–354].

В грамотній організації технологій соціально-педагогічної роботи особлива увага зосереджується на виокремленні специфічних функцій і сфер соціальної діяльності з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України, а саме:

– діагностична функцію, яка зумовлює сферу соціальної діагностики і прогнозування. Соціальній діагностиці підлягають: а) власне соціальні потреби сімей військовослужбовців; б) міра розвитку цих потреб і їхнього задоволення в конкретній військовій частині, військовому містечку, гарнізоні, місці компактного проживання військовослужбовців і членів їхніх сімей; в) міра розвитку інфраструктури конкретного військового соціуму і її відповідності потребам його мешканців; г) міра оптимальності і гармонійності взаємодії військовослужбовців і членів їхніх сімей із середовищем їхнього перебування;

– обслуговуючу функцію, яка зумовлює розвиток відповідної сфери соціально-побутового обслуговування;

– адаптаційну функцію, якій відповідає сфера соціальної адаптації (реадаптації) сімей військовослужбовців та становлення кожного члена сім'ї як сім'янина, члена колективу, фахівця та ін.;

– превентивну, профілактичну і корекційну функції, які формують сферу соціальної профілактики і корекції поведінки членів сімей військовослужбовців і умов та факторів військового середовища;

– реабілітаційну функцію, що зумовлює розвиток і функціонування сфери соціальної реабілітації і реалізується стосовно тих сімей військовослужбовців, які мають несприятливу, негативну динаміку розвитку; військовослужбовців і членів їхніх сімей, які зазнали психотравмуючого впливу військової служби та ін.;

– анімаційну функцію, яка зумовлює формування і функціонування сфери соціально-культурного розвитку і пов'язана не лише з організацією дозвілля сімей військовослужбовців, але і з гуманізацією вільного часу кожного члена військового соціуму;

– освітню функцію, що зумовлює розвиток сфери підготовки і перепідготовки кадрів і охоплює військовослужбовців, які звільняються або вже звільнилися з військової служби, а також членів їхніх сімей, та пов'язана з їхньою професійною орієнтацією, перепідготовкою на нові для них спеціальності і працевлаштуванням відповідно до потреб місцевого або регіонального ринків праці;

– прогностичну функцію, яка дозволяє прогнозувати перспективи розвитку і задоволення потреб сімей військовослужбовців;

– організаційно-розпорядчу функцію, яка зумовлює розвиток і функціонування сфери менеджменту соціально-педагогічної діяльності;

– функцію забезпечення сприятливих соціально-екологічних умов для життєдіяльності і розвитку сімей військовослужбовців, що передбачає діяльність з усунення негативних факторів, поліпшення умов праці і побуту військовослужбовців, сприяння підвищенню можливостей працездатності військовослужбовців і здатності їх сімей до соціального функціонування;

– функцію розвитку соціальних комунікацій, яка полягає у ліквідації напруженості, конфліктів, особливо в закритих військових містечках, відірваних від широких соціальних контактів;

– функцію соціальної освіти, яка формує відповідну їй сферу соціальної освіти та проявляється у проведенні симпозіумів, семінарів, конференцій соціальних педагогів, які працюють з сім'ями військовослужбовців, організації вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду соціальної діяльності; виданні і поширенні наукової, навчальної і методичної літератури з соціальної роботи у військовому середовищі; презентації програм і проектів соціальної діяльності з сім'ями військовослужбовців [2, с. 43].

Функції соціально-педагогічної роботи з сім'ями військово-службовців тісно пов'язані з її напрямками. Основні напрямки соціальної діяльності з сім'ями військовослужбовців зумовлюються проблемами, які виникають у кожній конкретній сім'ї. Їх можна одночасно вважати і цілями, що можуть конкретизуватися у вигляді певних завдань.

До напрямків роботи соціального працівника з сім'ями військовослужбовців належать: соціальна допомога, соціальний захист, соціальна підтримка, соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальне посередництво, соціальна адаптація, соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна корекція, соціальна реабілітація, підготовка до цивільного життя та організація освітньо-дозвіллевої діяльності [1, с. 22]. Таким чином, соціальна робота з сім'ями військовослужбовців покликана задовольняти різні соціальні потреби військовослужбовців і членів їхніх сімей.

Підводячи підсумки вищесказаного, варто зазначити, що оптимізація соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців можлива за дотримання таких умов:

- створенням мережі спеціалізованих соціальних служб;
- наявністю у фахівців соціальної діяльності спеціальної підготовки щодо роботи у військовому середовищі та вирішення проблем військовослужбовців і їхніх родин;
- організацією самопомоги і взаємодопомоги родин військовослужбовців;
- задоволенням різноманітних потреб членів сімей військовослужбовців, що виникають у процесі взаємодії із соціальним військовим середовищем;
- формуванням дієвої соціальної політики держави загалом та у

сфері соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей зокрема [3, с. 40–41].

Перспективними напрямками подальшого наукового пошуку є подальше дослідження шляхів вирішення проблем військовослужбовців та членів їх сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колодзин Б. Як жити після психічної травми / Б Колодзин // – 2002. – М. – С. 49–58.
2. Концов Е. М. Социальная адаптация граждан уволенных с военной службы: профессиональное обучение, переподготовка и трудоустройство / Е. М. Концов // Военно-социологические исследования. Сборник статей. – 2006. – № 1 (13). – С. 43–52.
3. Осухова Н. Г., Лотова І. П., Калиничем В. Л. Социально-психологическая адаптация кадровых военнослужащих, уволенных в запас или отставку: теория и практика / За ред. Н. Г. Осухова, І. П. Лотовій // М.: Владос. – 2010. – 329 с.
4. Петров В. П. Переорієнтація військовослужбовців на цивільні професії / В. П. Петров // – . 2003. – М. – С. 350–354.
5. Решетников М. М., Чермянін С. В., Корзунін В. А. Адаптація і реадaptaція як соціально-психологічна проблема / М. М. Решетников, С. В. Чермянін В. А. Корзунін // Філософські науки. – 2005. – № 10. – С. 31–44.
6. Рубчевській К. В. Соціалізація особистості: соціальна адаптація / Рубчевській К. В. // Суспільні науки і сучасність. – 2003. – № 3. – С. 147–151.
7. Соловйов І. В. Деякі особливості роботи з психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей / Соловйов І. В. // Інформаційний бюлетень «Соціальна адаптація». – 2000. – № 3–4. – С. 16–17.
8. Соціальна робота і громадянське суспільство. / За редакцією: І. А. Григор'євої, А. А. Козлова, В. А. Самойлової // – СПб.: Вид-во «Скіфія-принт». – 2006. – 91 с.
9. Таран Ю. Я. Соціальна адаптація колишніх військовослужбовців та членів їх сімей. Досвід роботи недержавних некомерційних організацій / Ю. Я. Таран // Праця і соціальні відносини. – 2007. – № 1. – С. 149–156.